

Отримано: 04 квітня 2020 р.

Прорецензовано: 12 травня 2020 р.

Прийнято до друку: 22 травня 2020 р.

e-mail: n_versal@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-17(45)-67-78

Версаль Н. І., Багрінцев І. А. Вплив глобальних конфліктів на розвиток банківського сектору в країнах, що розвиваються. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2020. № 17(45). С. 67–78.

УДК: 336.72

JEL-класифікація: E44, F51, G21

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-8801-6351>**Версаль Наталія Іванівна,***кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик – менеджменту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***Багрінцев Ігор Андрійович,***Київський національний університет імені Тараса Шевченка***ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ НА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ
В КРАЇНАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ**

У статті розкрито особливості глобальних конфліктів, які можуть поєднувати в сучасних умовах як збройні, так і незбройні інструменти впливу на економіку країн-учасниць конфлікту, визначено трансмісійні канали перетворення локальних конфліктів на глобальні, а також з'ясовано такі закономірності щодо впливу глобальних конфліктів на банківський сектор країн, у яких розгортається конфлікт: рівень фінансової глибини залишається практично незмінним; співвідношення депозитів банків до ВВП зменшується; співвідношення зобов'язань та активів банків скорочується; чиста процентна маржа характеризується різнонаправленою динамікою; ступінь концентрації банківського ринку зростає.

Ключові слова: глобальний конфлікт, гібридна війна, фінансовий ринок, банківська система.

Версаль Наталия Ивановна,*кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры страхования, банковского дела и риск-менеджмента,
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко***Багринцев Игорь Андреевич,***Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко***ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ НА РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА
В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ**

В статье раскрыты особенности глобальных конфликтов, которые в современных условиях могут сочетать как вооруженные, так и невооруженные инструменты влияния на экономику стран-участниц конфликта, определены трансмиссионные каналы преобразования локальных конфликтов в глобальные, а также выяснены такие закономерности касаясь влияния глобальных конфликтов на банковский сектор стран, в которых разворачивается конфликт: уровень финансовой глубины остается практически неизменным; соотношение депозитов банков к ВВП уменьшается; соотношение обязательств и активов банков сокращается; чистая процентная маржа характеризуется разнонаправленной динамикой; степень концентрации банковского рынка растет.

Ключевые слова: глобальный конфликт, гибридная война, финансовый рынок, банковская система.

Nataliia Versal,*Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Department of Insurance, Banking and Risk Management,
Taras Shevchenko National University of Kyiv***Ihor Bahrntsev,***Taras Shevchenko National University of Kyiv***THE IMPACT OF GLOBAL CONFLICTS ON THE DEVELOPMENT
OF BANKING SECTOR IN DEVELOPING COUNTRIES**

The article reveals the features of global conflicts, which nowadays can combine both armed and unarmed instruments of influence. We distinguish several transmission channels in transforming the local conflicts to global ones: the channel of migrants, the information channel, the sociocultural channel, and the channel of financial flows. Regarding the impact of global conflicts on the banking sector we determine five hypotheses and evaluate them based on the case of Arab Spring

countries (Libya, Syria, Iraq, Egypt, Tunisia, Yemen, Oman, Morocco, Jordan, Kuwait, Algeria). Firstly, financial depth fluctuates slightly, with a tendency to momentary slight reduction and subsequent growth acceleration in the period after the conflict. Secondly, the ratio of bank deposits to GDP decreases if there are prerequisites for the bank run especially under armed military conflict. Thirdly, the ratio of liabilities to assets of banks is reduced at the time the conflict begins, except when the country's banking sector is highly developed and no fundamental factors are making it necessary to increase the share of the equity. Fourthly, the change in the level of net interest margin with the onset of the conflict depends on the level of depositors' confidence in the banking sector and the ability of borrowers to service loans with increased interest rates. Fifthly, the degree of market concentration (the share of TOP-3 and TOP-5 banks) as a result of the conflict increases unless the conflict leads to the liberalization of the banking sector.

Keywords: *global conflict, hybrid war, financial market, banking system.*

Постановка проблеми. Глобальні конфлікти неодноразово виникали в минулому, а класичні причини конфліктів (наприклад, боротьба за ресурси і владу) на цей момент є актуальними як ніколи. Неоднозначні геополітичні тенденції не дають жодних підстав очікувати відсутності таких конфліктів у майбутньому, адже вони поєднують у собі поглиблення глобалізації національних економічних систем та посилення міжнародної співпраці з питань вирішення глобальних проблем, з однієї сторони, та рух у напрямку посилення міжнаціональних конфліктів та популяризацію у країнах G-20 популістичних політичних рухів – з іншої. У сучасному світі наслідки регіональних конфліктів набувають глобального, катастрофічного характеру, оскільки руйнація політичних, економічних і соціальних систем країни або регіону стає чинником ланцюгових ефектів, зумовлених глобалізаційними процесами. Зважаючи на ключову роль банків у сучасних економічних системах, виникає необхідність дослідження впливу глобальних конфліктів як серйозних шоків ситуацій на їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі фокус дослідження глобальних конфліктів більшою мірою сконцентрований на сутності, каналах дисемінації і соціально-економічних наслідках глобальних конфліктів. Зокрема, ці питання досліджені у роботах Б. Бернадського [2], С. Внучко [4], Л. Герасінової, М. Требіна [5], Д. Голубева [16], В. Осьодло, Л. Будагьянц [7], С. Сірого [8], Ю. Харарі [17]. У дослідженні ми також спиралися на результати робіт вчених, які аналізували канали дисемінації глобальної фінансової кризи на економічні і фінансові системи країн, що розвиваються, а саме: роботи С. Бакранія [9], Д. Вельде [24], М. Казі [18], А. Бейера, Дж. Ніколетті та інших дослідників [10], що дозволило визначити канали, які є релевантними у перетворенні локальних конфліктів на глобальні. Меншою мірою досліджуються питання впливу глобальних конфліктів на функціонування фінансового ринку і його інститутів, зокрема, банків. Саме тому **метою дослідження** є з'ясування впливу глобальних конфліктів на ключові показники діяльності банків країн-учасниць конфлікту та оцінювання реакції банківського сектора на глобальні конфлікти на прикладі країн, залучених до «арабської весни».

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на значні доробки у сфері дослідження глобальних конфліктів [6; 14; 16; 23; 24] та їх впливу на соціально-економічні системи, їх визначення не конкретизується, лише зазначається (з незначними відмінностями), що ключовою характеристикою, яка визначає глобальність конфліктів, є залученість до них (безпосередньо чи опосередковано) значної кількості країн – світових лідерів. У широкому розумінні конфлікт можна визначити як «відносини між суб'єктами соціальної взаємодії, що характеризуються їх протиріччям на основі протилежних мотивів (потреб, інтересів, цілей, ідеалів, переконань) та/або суджень (думок, поглядів, оцінок)» [6], і супроводжується вчиненням взаємного збитку. Для цілей нашого дослідження слід зазначити, що суб'єктами у цьому визначенні будуть національні держави, а також міжнародні об'єднання держав різного рівня. Термін «глобальний» означає «той, що охоплює всю земну кулю», усе людство [4], тобто такий конфлікт за масштабом є загальнопланетарним, охоплює інтереси всього людства або значної його частки.

Найбільш поширеним трактуванням поняття «глобальний конфлікт» у вітчизняній літературі є його визначення як одного з типів міжнародних конфліктів (поряд з локальним і регіональним), який «охоплює практично всі держави ... світу, навіть тоді, коли вони не беруть безпосередньої участі у воєнних діях», «характеризується величезними територіальними та ресурсними масштабами боротьби» та «виникає шляхом ескалації від локального до глобального рівнів» [2].

Важливою характеристикою глобальних конфліктів є їх загроза існуванню людства в цілому або певним цивілізаціям (або, вужче, культурам). Також наголошується, що глобальні конфлікти виникають та існують у тісному взаємозв'язку з глобальними проблемами сучасності [6]. Із цією позицією важко не погодитись, адже значна частка наявних і потенційних конфліктів пов'язана з конфліктами інтересів між державами та наддержавними об'єднаннями щодо основних глобальних проблем – війна та мир, дисбаланс рівня розвитку держав, екологічна, енергетична та демографічна кризи тощо.

На основі аналізу підходів до визначення поняття «глобальний конфлікт» для цілей подальшого дослідження та з урахуванням специфіки предмету дослідження (вплив глобальних конфліктів на банківський

сектор) пропонуємо таке визначення: глобальний конфлікт – це зіткнення політичних, економічних та (або) ідеологічних інтересів, що має між- або внутрішньодержавний характер, яке значною мірою впливає на економіку найбільш розвинених держав.

Глобальні конфлікти можуть виникати як у формі збройних, так і незбройних конфронтацій [8]. Наразі глобальні конфлікти переважно розгортаються у площині економічних та інформаційних війн, як, наприклад, гібридна війна на сході України. Цей висновок підтверджується статистично: згідно з даними проекту «Our World in data» [20] в останні десятиріччя стрімко скорочується кількість померлих у військових конфліктах порівняно з загальним рівнем смертності, а друга половина ХХ ст. є найбільш мирним періодом як мінімум за останні 500 років (рис. 1).

Значною мірою це спричинено зростаючими втратами для сторін відкритих військових конфліктів. Наприклад, вартість спорядження одного солдата в США сягає десятків тисяч доларів. Якщо оцінити і техніку, то загальна вартість війни вже буде вимірюватися в десятках мільярдів доларів США. У той же час гібридні конфлікти використовують засоби, які в багато разів дешевші і водночас мають високий рівень ефективності: від створення радіостанцій, видання пропагандистських газет і журналів до фіктивних мінувань станцій метро тощо. Також конфлікт у Сирії, наприклад, продемонстрував, наскільки ефективними можуть бути водночас й відкриті бойові дії та прихована пропагандистська кампанія, наслідком яких став надзвичайно руйнівний потік мігрантів до розвинених країн.

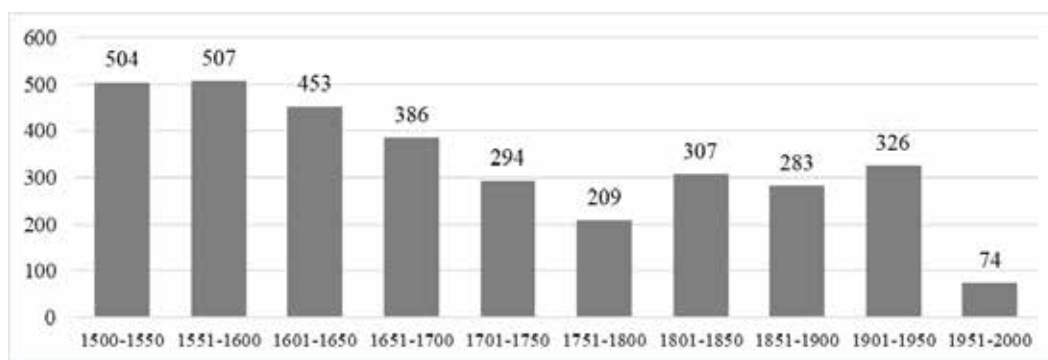

Рис. 1. Сума кількості років війни для всіх країн

Джерело: побудовано авторами на основі [20].

Отже, локальні конфлікти перетворюються на глобальні у тому разі, якщо економіки учасників конфлікту є пов'язаними з економіками G20 або мали значний вплив на будь-який зі світових ринків товарів або послуг. Участь цих країн у конфлікті відповідним чином вплине на пов'язані з ними ринки шляхом коригування очікувань учасників ринку (та відповідного коригування умов на ринку: зміна ціни, обсягів контрактів, часток ключових гравців) на ці форс-мажорні обставини, що спричинить ланцюговий ефект і тією чи тією мірою вплине на всі національні економіки світу.

Саме з цих причин у вищенаведеному визначенні глобального конфлікту застосовується саме формулювання «зіткнення, ... яке значною мірою впливає на економіку найбільш розвинених держав»: якщо цей конфлікт зачіпає інтереси найбільш розвинених країн світу, то це автоматично впливає на більшість економік і, відповідно, фінансових ринків світу.

Фінансові ринки реагують на глобальні конфлікти миттєво, а зважаючи, що глобальні конфлікти є шоками, то й шокуючою є реакція. Так, на депозитному ринку виникає паніка вкладників; на валютному ринку підвищується попит на стабільні валюти, і натомість відбувається девальвація національних валют; на кредитному ринку теж відбувається колапс через неспроможність позичальників сплачувати за отриманими кредитами; на ринку цінних паперів відбуваються масовані продажі цінних паперів через цілком раціональне бажання мати гроші в найбільш їх ліквідній формі тощо [3].

Для дослідження напрямів та характеру впливу глобальних конфліктів на банківський сектор вважаємо за доцільне передусім звернути увагу на основні трансмісійні канали впливу глобальних конфліктів на фінансові ринки, оскільки банки є їх активними учасниками. Загалом науковці виділяють [10; 16; 18] такі основні типи трансмісійних каналів:

- трансмісійні канали, вплив яких реалізується через рух фізичних факторів: потоків мігрантів, військових сил та найманців, негативний вплив на прикордонну інфраструктуру;
- трансмісійні канали, що базуються на поширенні інформації та особливостях масової поведінки економічних суб'єктів;

– трансмісійні канали, що базуються на соціокультурних зв'язках. Вони зумовлюють поширення певних типів поведінки, очікувань та ідей серед членів однієї культурної, релігійної або ідеологічної групи;

– трансмісійні канали, пов'язані з міжнародними фінансовими потоками (зокрема прямі іноземні інвестиції, міжнародна фінансова допомога та кредитування, доходи від експорту, міжнародні трансферти населення);

– трансмісійні канали, пов'язані з внутрішніми фінансовими потоками, у тому числі пов'язані з ключовою процентною ставкою; обсягом та швидкістю обігу грошових ресурсів; валютним курсом; цінами нефінансових активів; банківськими депозитними та кредитними ставками; політикою прийняття ризиків.

На практиці виокремити конкретний канал і визначити його характер впливу на фінансові ринки країни майже неможливо, оскільки глобальні конфлікти майже ніколи не впливають через один канал.

Як основний об'єкт дослідження обрано арабські революції, що розпочалися 2010 р. та охопили країни Північної Африки та Середнього Сходу, а на деяких територіях тривають і досі. Події «арабської весни» мали масовий характер та супроводжувалися значними за кількістю учасників протестами. Головними вимогами, які висувалися, були зниження цін на продовольчі товари та створення нових робочих місць, боротьба з корупцією, подолання соціальної нерівності тощо. Проте, варто розуміти, що фактично у більшості ісламських країн відбулося зіткнення інтересів країн НАТО, зокрема США та країн ЄС, та Російської Федерації, а кінцевою метою цього протистояння стали перерозподіл політичних і економічних сфер впливу [1]. Досліджуваний конфлікт переважно мав місце у період з кінця 2010 р. до кінця 2011 р. (активна фаза), проте в окремих країнах тривалість конфлікту могла обмежуватися одним роком чи бути більшою. Оскільки метою дослідження є з'ясування впливу конфлікту на розвиток банківського сектору, ми обрали період з 2005 р. до 2016 р., що дозволяє під час аналізу охопити динаміку показників до конфлікту та потенційний вплив конфлікту на тренд зміни досліджуваних показників.

Цей конфлікт можна визнати глобальним за двома параметрами. Перший – безпосередня чи опосередкована участь у цьому конфлікті найбільших світових гравців: країн НАТО та Російської Федерації (РФ). Другий – конфлікт значною мірою вплинув на ринок нафти (у період основних подій з січня 2010 р., коли почалися протести в Тунісі та Алжирі, по квітень 2011 р. ціна нафти зросла більше ніж на 67 % [13]), через який – на всі інші галузі світової економіки, а отже, й на національні економіки більшості країн світу.

Для цілей дослідження країни-учасники конфлікту було сегментовано на три групи: країни, у яких внаслідок конфлікту почалася війна (Ірак, Лівія, Сирія); країни, у яких внаслідок конфлікту змінився уряд (Єгипет, Ємен, Туніс); країни, у яких конфлікт обмежився масовими протестами та політичними поступками правителів (Марокко, Алжир, Йорданія, Оман, Кувейт). Для більш ґрунтовного аналізу варто зазначити, що останню групу країн можна поділити на три підгрупи за рівнями доходів за методикою Світового банку. Марокко – країна з доходом нижче середнього, Алжир та Йорданія – вище середнього, а Оман та Кувейт – країни з високим рівнем доходів.

Для аналізу впливу глобального конфлікту на банківський сектор було обрано п'ять показників, дані щодо яких є у відкритому доступі. Першим показником є показник глибини банківського сектору, який розраховується як відношення активів банківського сектору до ВВП. Для розрахунку беруться величини, скориговані на індекс споживчих цін. Цей показник обрано для аналізу, бо його величина відображає рівень розвитку банківського сектору та його здатність задовольняти базові потреби суспільства у банківських послугах: його падіння є відображенням погіршення економічної кон'юнктури та зниження довіри суспільства до банківського сектору і навпаки. Першою гіпотезою є те, що значення цього показника не змінюватиметься суттєво під впливом конфлікту, оскільки величина активів банків значною мірою залежить від ступеня економічної активності, і тому у періоди криз за скорочення обсягів ВВП пропорційно скорочується і обсяг активів банківського сектору.

Другим показником є відношення банківських депозитів до ВВП. Цей показник був обраний для аналізу через те, що він відображає рівень довіри економічних суб'єктів до банківського сектору та може слугувати для оцінки у першому наближенні ступеня поширення безготівкових розрахунків в економіці. Оскільки обсяг депозитів включає обсяг депозитів до запитання, то друга гіпотеза передбачає те, що на початку конфлікту у досліджуваній країні може початися банківська паніка та швидке зняття грошей з депозитів, і це скорочення буде значно випереджати скорочення ВВП, тому припускаємо, що цей показник у період конфлікту знизиться.

Третім показником є відношення зобов'язань банків до їх активів, який характеризує рівень ризику, притаманний банківському сектору за рахунок використання певного обсягу залученого та позиченого капіталів. Оптимальним з позиції забезпечення стабільності та стійкості банківського сектору вважається рівень не більше 90 %. У той же час, якщо цей показник є значно нижчим за 90 %, то це свідчить про неефективність функціонування банківського сектору та наявність значних резервів для зростання прибутку

або про занадто дорогий позиковий капітал на ринку (зокрема відсутність джерел фінансування, наприклад, через відтік іноземних інвестицій). Третя гіпотеза пов'язана з тим, що цей показник відображає рівень ризику банківського сектору, а отже, з початком глобального конфлікту необхідно, з одного боку, зменшити ризики шляхом зростання ступеня покриття зобов'язань власним капіталом для захисту від зростання ризиків, наприклад, неповернення кредитів, а з іншого – негативні очікування серед споживачів банківських послуг сприятимуть зменшенню потоку депозитів, тому цей показник має скорочуватися з початком конфлікту.

Четвертим показником є чиста процентна маржа (ЧПМ), що розраховується шляхом ділення чистого процентного доходу на активи, які цей дохід продукують. Четверта гіпотеза стосується того, що цей показник з початком конфлікту може знизитися, оскільки банківському сектору потрібно буде залучати ресурси за вищими ставками та користуватися не депозитами (із вищеназваних причин), а іншими, більш дорогими, джерелами.

П'ятим показником є рівень концентрації банківського сектору, який розраховується як сума часток трьох або п'яти найбільших за обсягом активів банків та характеризує рівень конкурентності на ринку банківських послуг. Також відомим є те, що під час криз існує тенденція до скорочення чисельності банків, проте цікавим для дослідження видається процес подальшого відновлення банківського сектору, швидкість та ступінь її (де)монополізації протягом найближчих після конфлікту років. У якості п'ятої гіпотези припускаємо, що внаслідок впливу конфлікту через порівняно вищий рівень фінансової стійкості найбільших банків та, відповідно, порівняно низьку стійкість невеликих банків-конкурентів рівень концентрації банківського сектору має зростати, що дозволить найбільшим банкам зайняти значну частку на ринку та утримувати її і після конфлікту.

Джерелом емпіричних даних, які використані у дослідженні, є база даних «Global Financial Development Report 2017/2018: Bankers without Borders» Світового банку [14]. У цьому наборі даних була відсутня інформація за 2017–2018 рр., тому весь аналіз обмежується періодом до 2016 р.

Показники банківських секторів першої групи країн, тобто тих, на території яких почалися війни під час подій «арабської весни», є найбільш складними для аналізу, оскільки вони мають фрагментарний характер через війни, що тривали (або тривають) на території цих держав. Показник глибини банківського сектору є надзвичайно низьким у країнах цієї групи. Ірак вирізняється слабким рівнем розвитку банківського сектору з достатньо швидким його зростанням: з 4,39 % ВВП 2006 р. до 23 % 2016 р. Починаючи з 2011 р., Сирія не публікує дані щодо фінансової глибини з 2011 р., що за датою збігається з початком громадянської війни у країні. Натомість Лівія 2011 р. втратила 19,5 відсоткових пункти частки банківських активів у ВВП, що свідчить про те, що конфлікт суттєво вплинув на банківський сектор Лівії (рис. 2). Показники Іраку та Лівії зростали швидше, ніж до конфлікту. Це може свідчити як про прискорення розвитку банківського сектору, так і про незадовільний стан економіки в цілому та, відповідно, про скорочення ВВП швидкими темпами.

Відношення депозитів у банках для цих країн є схожим на динаміку попереднього показника, проте у цьому випадку Лівія втратила значну частину показника 2012 р. (рис. 2), що підтверджує нашу гіпотезу. Після нормалізації стану на більшій частині території спостерігається значне зростання показника відношення депозитів до ВВП до рівня 200 % у 2015–2016 рр. Така ситуація свідчить про повернення значної частини грошей в обіг після завершення основної фази війни та її потенціал до подальшого зростання частки грошей на рахунках у банках. Ірак же у цьому випадку не підтверджує нашу гіпотезу значною мірою за рахунок гарантій виконання зобов'язань державних банків зі сторони уряду.

Відношення обсягів зобов'язань до сумарних активів банків (рис. 2) в Іраку 2005 р. було на прийнятному рівні, проте згодом почало значною мірою скорочуватись, що підтверджує нашу гіпотезу. Банківський сектор Лівії має цей показник у межах 85–93%, що є комфортним для стійкого розвитку банківського сектору, проте нестандартним для ситуації конфлікту. Дані по Сирії підтверджують висунуту гіпотезу, бо 2014 р. із загостренням громадянської війни досліджуваний показник скоротився на 9 в. п.

Банки Лівії та Сирії мали достатній рівень ЧПМ у коридорі 1–4% (рис. 2). З ескалацією конфлікту у Сирії цей показник почав скорочуватись з 2014 р., що підтверджує висунуту гіпотезу. Ситуація з Іраком є іншою, оскільки ЧПМ банків характеризується високою волатильністю, однак також знижується з посиленням ескалації конфлікту.

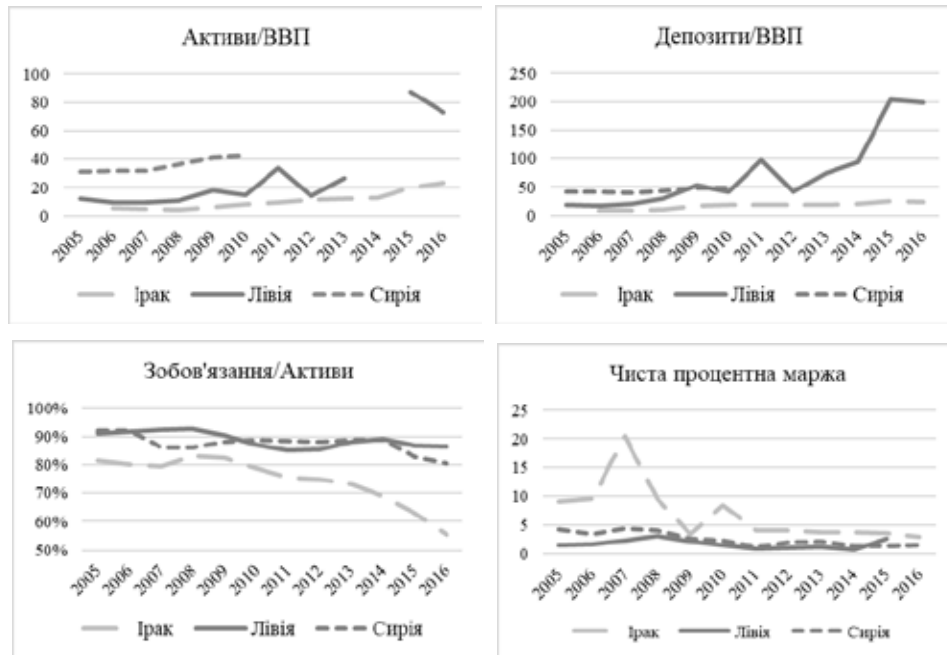

Рис 2. Динаміка обраних для аналізу показників в Іраку, Лівії, Сирії за 2005–2016 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі [14].

Специфічною є динаміка рівня кон центрації банківського сектору (рис. 3). В Іраку з початку «арабської весни» почала скорочуватись частка ТОП-3 та ТОП-5 банків у активах банківського сектору, що є результатом, що протирічить нашій гіпотезі. У Сирії спостерігаємо схожу ситуацію: із початком «арабської весни» значно скоротився рівень концентрації в банківській системі країни, проте після цього через ескалацію громадянської війни невеликі банки почали банкрутувати, через що частка ТОП-3 знову почала зростати, що підтверджує нашу гіпотезу. У Лівії громадянська війна призвела до значної монополізації банківського сектору: станом на 2016 р. ТОП-3 банки володіють 100 % активів банківського сектору, а 2010 р. цей показник був 77 %, що також підтверджує гіпотезу (рис. 3).

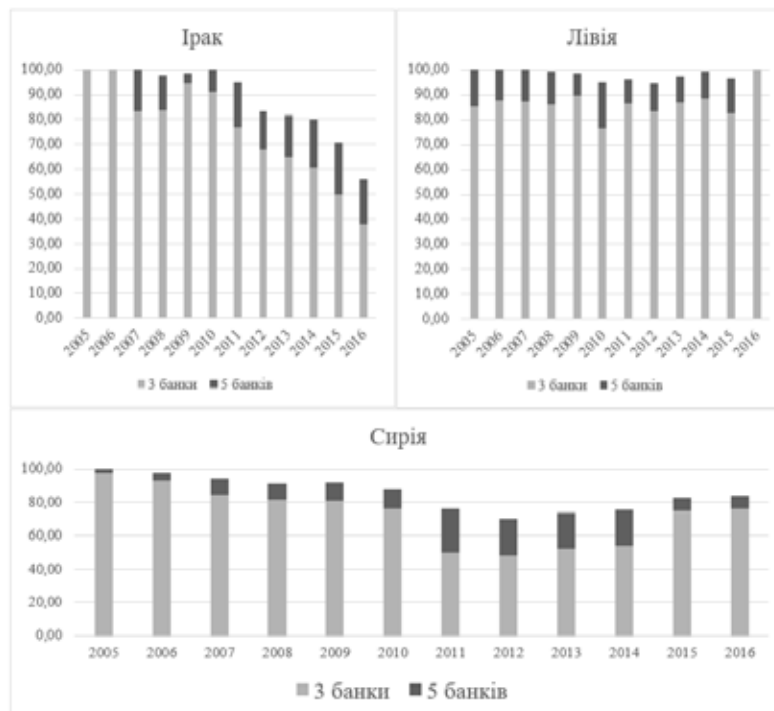

Рис 3. Динаміка рівня концентрації банківського сектору в Іраку, Лівії, Сирії за 2005–2016 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі [14].

Розглянемо другу групу країн – ті, у яких внаслідок конфлікту різко змінився уряд, тобто Єгипет, Туніс та Ємен. Передусім зазначимо, що конфлікт 2010–2013 рр. супроводжувався незначним падінням співвідношення активів банків до ВВП у Ємені та Єгипті, а показник Тунісу, навпаки, зростав. У випадку Тунісу це суперечить нашій гіпотезі, проте для Єгипту та Ємену можна стверджувати, що дані не суперечать гіпотезі, адже значних змін унаслідок конфлікту не відбулося (рис. 4).

Показник відношення депозитів до ВВП банків має стабільний рівень у Ємені та Тунісі, що не підтверджує гіпотезу, та значне скорочення у 2010–2012 рр. у Єгипті, що можна інтерпретувати як наслідок зростання недовіри до чинного режиму та банків (рис. 4).

Значення показників відношення зобов'язань до активів банків є на прийнятному рівні, проте, як і в попередній групі, спостерігається зниження рівня фінансового левериджу через зростання ризиковості діяльності банків у Єгипті, у той час як банки Ємену після революційного 2011 р. поступово відновлювали рівень зобов'язань до 92 % від активів. Аналіз даних банків Тунісу підтверджує гіпотезу (рис. 4).

Рівень чистої процентної маржі знаходився у коридорі від 1 % до 7 %. Дані банків Ємену демонструють, що у періоди повстань (2011–2012 рр. і 2014–2015 рр.) цей показник зростав, що свідчить про зростання кредитних ставок в економіці, а після цього – скорочувався, що свідчить про нормалізацію. З Єгиптом ситуація є аналогічною (рис. 4).

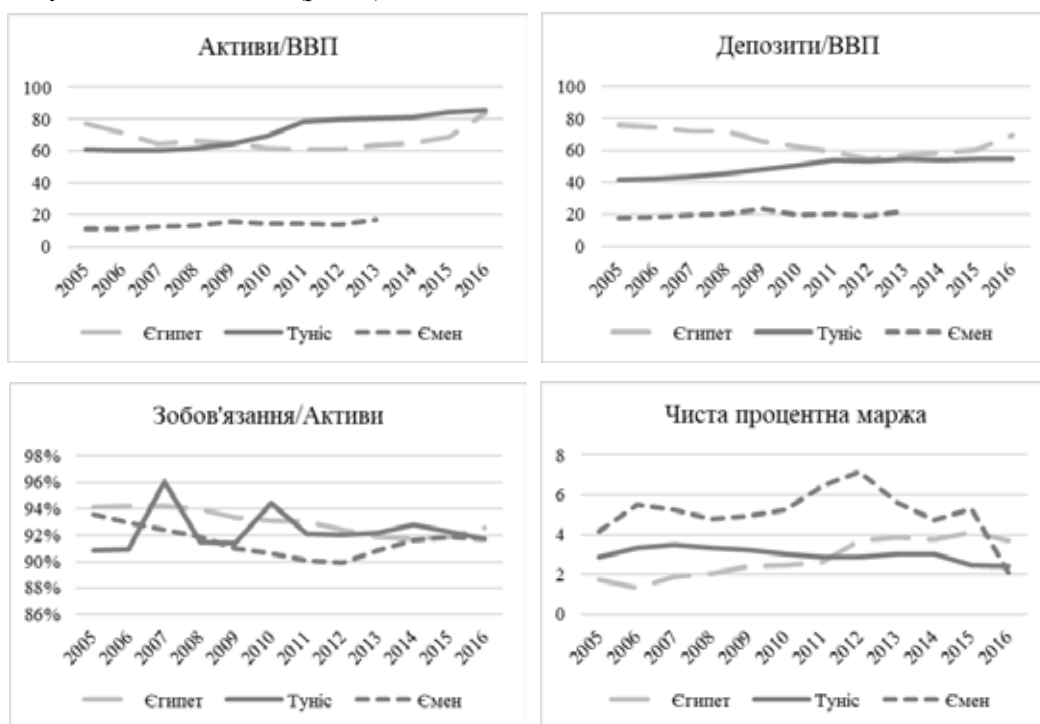

Рис. 4. Динаміка обраних для аналізу показників в Єгипті, Тунісі, Ємені за 2005–2016 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі [14].

Дані щодо концентрації ринку банківських послуг демонструють, що у Ємені після конфлікту значною мірою зросла монополізація банківського ринку, у Єгипті частка ТОП-5 банків коливалася на рівні 70 %, але також зросла після останнього військового перевороту, а Туніс також демонструє незначну консолідацію ринку після подій 2010 р. (рис. 5).

Третя група країн – країни, у яких конфлікт обмежився масовими протестами: Марокко, Алжир, Йорданія, Оман та Кувейт. Відношення активів банківського сектору до ВВП для досліджуваних країн значною мірою змінюється (рис. 6), проте переважно підтверджує гіпотезу. У період конфлікту в Йорданії, Марокко, Алжирі та Омані досліджуваний показник був відносно стабільним, демонструючи незначне зростання або падіння, а от у Кувейті – значною мірою скорочувався. Для більшості країн цієї групи характерним є незначне скорочення цього показника у перший рік конфлікту (2010–2011 рр.) та пришвидшене (порівняно з дореволюційним періодом) зростання у подальших періодах.

Аналізуючи відношення депозитів до ВВП, спостерігаємо ситуацію, коли у чотирьох з п'яти країн показник є стабільним або зростає, тільки у Кувейті маємо незначне падіння. Співвідношення зобов'язань та активів для трьох країн групи – Оман, Кувейт та Йорданія – знаходилося в коридорі 84–88 % і не зазнало

суттєвих змін, тобто гіпотеза не справджується. У Марокко та Алжирі ці показники протягом періоду скорочувалися з 92–94% до 90 %, зокрема в період конфлікту, що відповідає нашій гіпотезі (рис. 6).

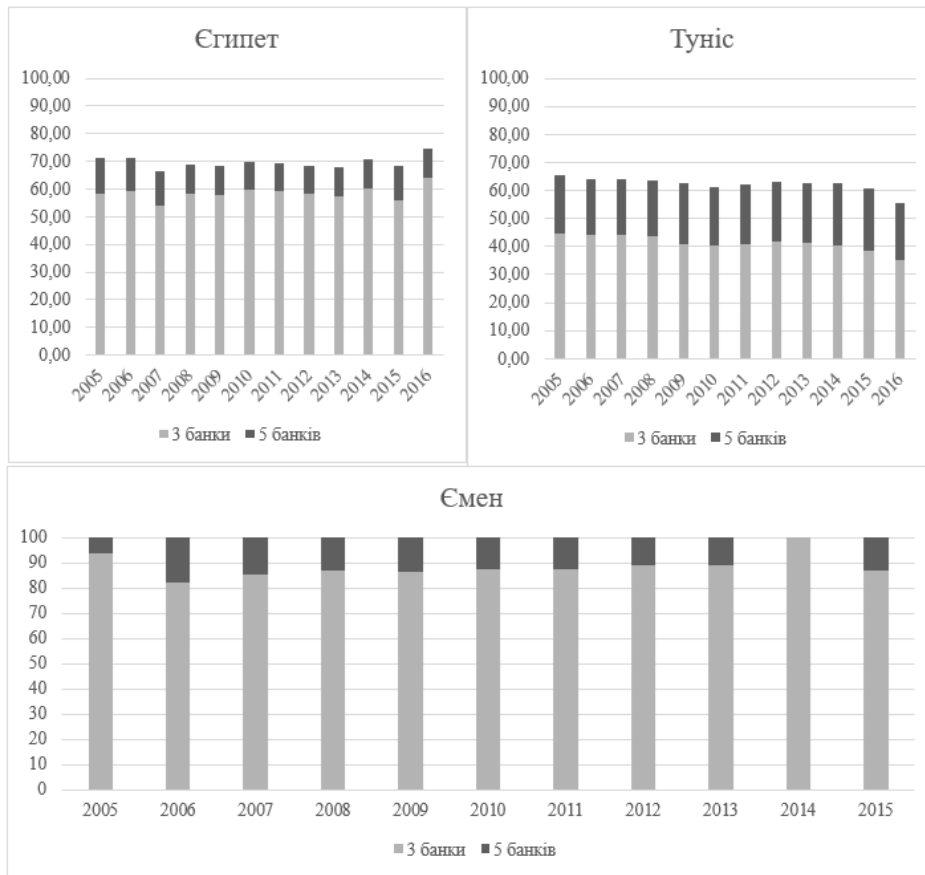

Рис. 5. Динаміка рівня концентрації банківського сектору в Єгипті, Тунісі, Ємені за 2005–2016 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі [14].

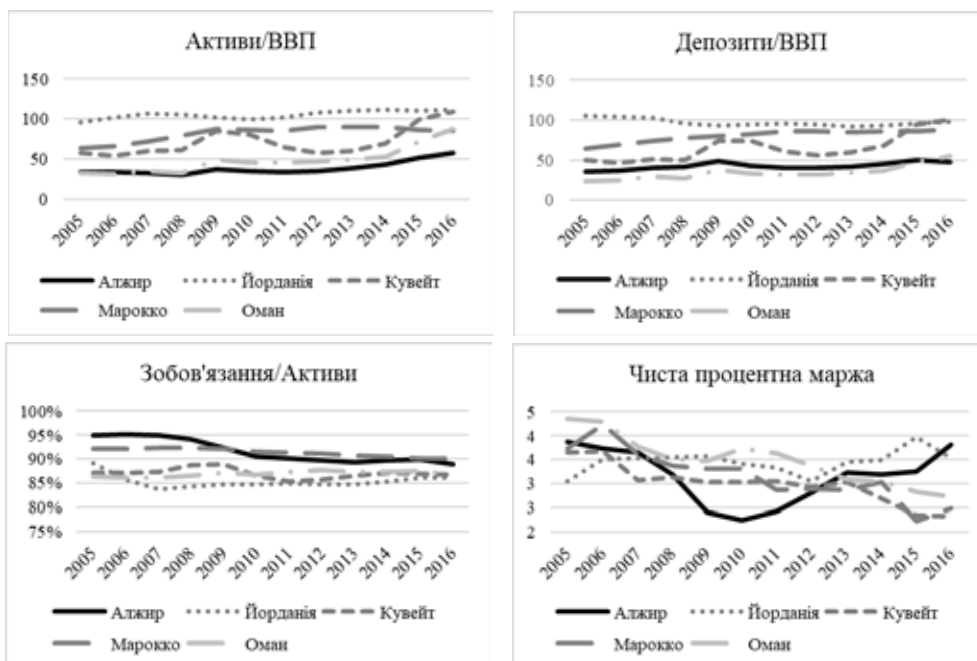

Рис. 6. Динаміка обраних для аналізу показників в Алжирі, Йорданії, Кувейті, Марокко, Омані за 2005–2016 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі [14; 15].

Для всіх країн цієї групи чиста процентна маржа знаходиться у коридорі 2–4%, що є прийнятним рівнем (рис. 6). Проте, спостерігаємо падіння цього показника у Марокко, Йорданії, Кувейті та Омані. Показники Алжира не підтверджують гіпотезу.

Якщо аналізувати рівень концентрації у банківському секторі, то у Кувейті та Омані – країнах з найвищими рівнями доходів у групі – спостерігався високий його рівень, який у Кувейті стійко зростає, а в Омані – зріс лише 2011 р. (надалі залишався стабільним) у результаті «арабської весни», що підтверджує висунуту гіпотезу (рис. 7).

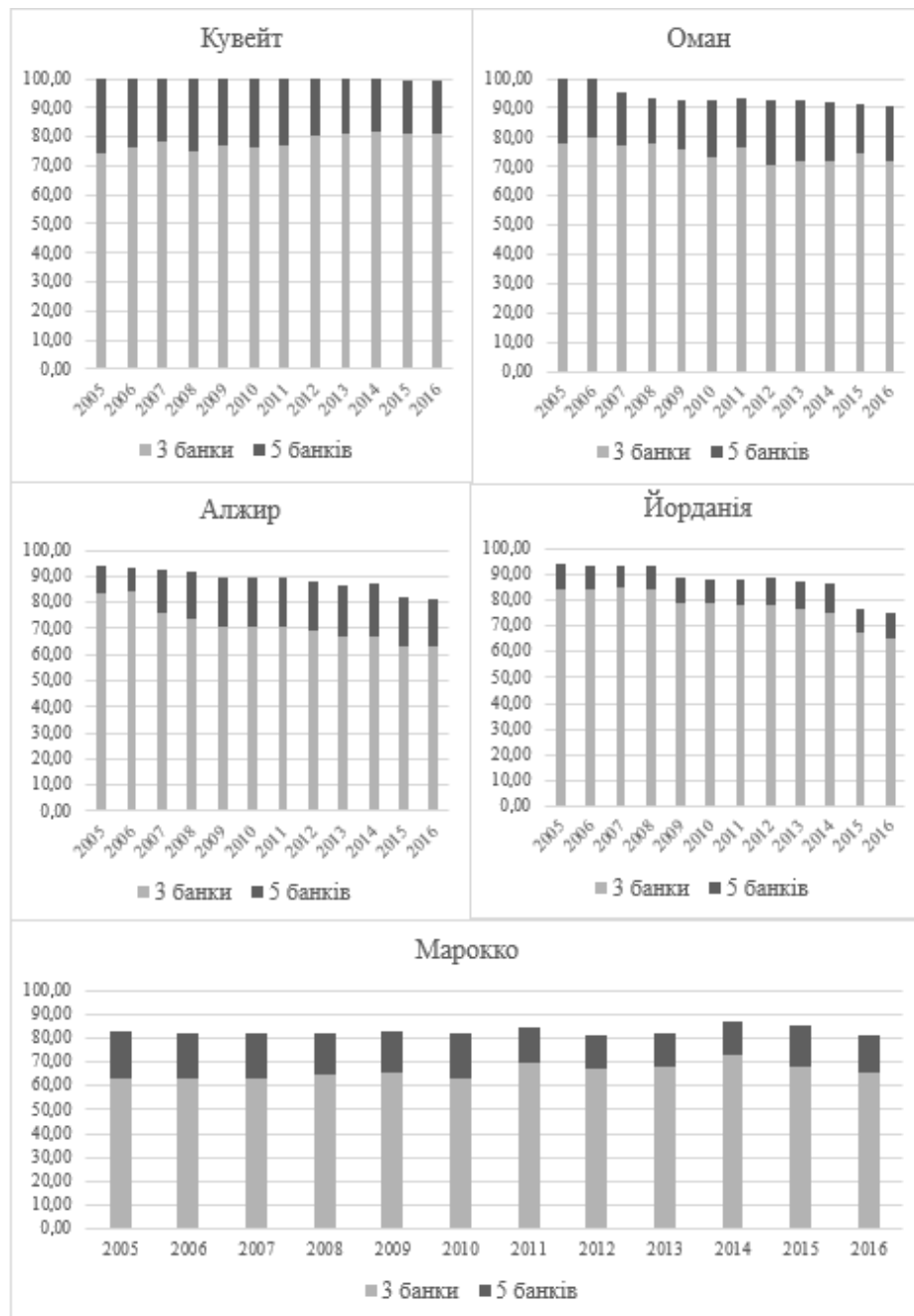

Рис. 7. Динаміка рівня концентрації банківського сектору в Алжирі, Йорданії, Кувейті, Марокко, Омані за 2005–2016 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі [14;15].

Щодо інших трьох країн, то у період конфлікту у Алжирі та Йорданії значно скоротилися показники концентрації у банківському секторі, що не відповідає гіпотезі. Натомість банківський сектор Марокко продемонстрував тенденцію до зростання рівня концентрації після революції (рис. 7).

Підсумовуючи отримані результати, маємо дані щодо підтвердження чи спростування сформульованих гіпотез (табл. 1). Підтвердження здобули перша (співвідношення активів банків до ВВП під впливом конфлікту значно не зміниться) та п'ята (рівень концентрації банківського сектору має зростати під впливом конфлікту) гіпотези. Третя (співвідношення зобов'язань банків та їх активів знизиться внаслідок конфлікту) та четверта (ЧПМ скоротиться з початком конфлікту) гіпотези підтвердилися частково. Друга гіпотеза (відношення обсягу банківських депозитів до ВВП в період конфлікту скоротиться) не підтвердилася, оскільки вона справдилася лише в трьох випадках з одинадцяти.

Таблиця 1

Результати тестування гіпотез

Країна	Гіпотеза 1	Гіпотеза 2	Гіпотеза 3	Гіпотеза 4	Гіпотеза 5
Сирія	n/a	n/a	+	+	+
Ірак	+	-	+	+	-
Лівія	-	+	-	-	+
Єгипет	+	+	+	-	+
Туніс	-	-	+	-	+
Ємен	+	-	-	-	+
Марокко	+	-	+	+	+
Алжир	+	-	+	-	-
Йорданія	+	-	-	+	-
Оман	+	-	-	+	+
Кувейт	-	+	-	+	+
Результат	7/10	3/10	6/11	6/11	8/11

Джерело: складено авторами.

Проаналізуємо детально кожну гіпотезу та знайдемо шляхи коригування формулювання гіпотез. Згідно з першою гіпотезою припускалося, що величина активів банків значною мірою залежить від ступеня економічної активності, тому у періоди криз за скорочення обсягів ВВП пропорційно скорочується і обсяг активів банківського сектору. Оскільки дані беруться у річному вимірі, то значною мірою нівелюється часовий лаг між зміною ВВП та зміною активів банківського сектору у коротких періодах. Досліджені дані не суперечать гіпотезі – коефіцієнт справді коливається незначною мірою. Ця гіпотеза не підтвердилася лише даними Лівії, що пояснюється стрімкими та повномасштабними військовими діями на території країни, та Кувейту.

Згідно з другою гіпотезою припускалося, що під час початку конфлікту у країні може розпочатися банківська паніка і вона значно випереджатиме скорочення ВВП. Проте, як показало дослідження, ця закономірність справджується тільки для країн, у яких масові протести перейшли у революції, громадянські війни чи у військові перевороти. Інші ж країни, у яких конфлікт було обмежено протестами та у яких за рахунок поступок влада запобігла війні, значної банківської паніки не спостерігалось, тому і рівень банківських депозитів до ВВП не скорочувався у період конфлікту. Таку гіпотезу вважаємо за необхідне уточнити та додати умову «...цей показник матиме тенденцію до скорочення за умови наявності передумов для формування масової банківської паніки, зокрема, збройного військового конфлікту».

За третьою гіпотезою припускалося, що, оскільки співвідношення зобов'язань та активів банків відображає рівень ризику, який бере на себе банківський сектор, цей показник має скорочуватися з початком конфлікту для збільшення стійкості банківського сектору. Слід зазначити, що, як і попередньому пункті, для країн третьої групи ця гіпотеза справджується не повною мірою, оскільки у Йорданії, Омані та Кувейті ризик для банківського сектору був незначним, до того ж їх банківський сектор є достатньо забезпеченим власним капіталом. Тому цю гіпотезу приймаємо як достовірну у випадку додавання умови «має скорочуватися ... крім випадків, коли банківський сектор країни є високорозвиненим і відсутні фундаментальні фактори, що зумовили б потребу у збільшенні частки власного капіталу у структурі пасивів системи».

Четверта гіпотеза передбачала, що ЧПМ з початком конфлікту може змінитися у меншу сторону через зростання вартості залученого капіталу. Ця гіпотеза засвідчила результати вище середнього, і її необхідно уточнювати. Слід звернути увагу на ситуації в Єгипті та Ємені, у яких у період конфлікту на фоні негативних очікувань значно зростали процентні ставки за кредитами. На прикладі Ємену, у періоди повстань (2011–2012 рр. і 2014–2015 рр.) цей показник зростав, що свідчить про зростання кредитних ставок в економіці, а після цього – скорочувався, що свідчить про нормалізацію ставок. Тому слід уточнити формулювання гіпотези, щоб визнати її підтвердженою: «Рівень ЧПМ з початком конфлікту може змінюватися у більшу чи меншу сторону, що залежить від рівня довіри до банків вкладників і спроможності позичальників обслуговувати кредити з підвищеними відсотковими ставками».

Згідно з п'ятою гіпотезою припускалося, що внаслідок впливу конфлікту відбуватиметься збільшення рівня концентрації банківського сектору. Загалом дані підтверджують цю гіпотезу та дозволяють визнати її суттєвою та достовірною, проте хотілося б звернути увагу на приклади Іраку, Алжиру та Йорданії, де внаслідок конфлікту цей показник зменшився. Причиною цьому є лібералізація ринку, яку країни отримали через зміну влади (Ірак) чи поступок з боку уряду (Алжир) та монарха (Йорданія).

Висновки. Отже, з'ясовано, що глобальні конфлікти – це зіткнення політичних, економічних або ідеологічних інтересів, що має між- або внутрішньодержавний характер і яке значною мірою впливає на економіку найбільш розвинених держав. Визначено, що глобальні конфлікти можуть впливати на фінансові ринки країн всього світу, але особливо – країн-безпосередніх учасників конфлікту.

Аналіз п'яти ключових показників стану банківського сектору країн, у яких мала місце «арабська весна» (глибини банківського сектору, відношення банківських депозитів до ВВП, відношення зобов'язань банків до загальних активів банків, чистої процентної маржі, рівня концентрації банківського сектору), дозволив перевірити гіпотези щодо впливу глобальних конфліктів на розвиток банківського сектору. У результаті підтверджені та уточнені такі гіпотези: співвідношення активів банків до ВВП в результаті конфліктів коливається незначною мірою, маючи тенденцію до одномоментного незначного скорочення та подальшого пришвидшення зростання цього показника у період після конфлікту; співвідношення депозитів банків до ВВП зменшується за умови наявності передумов для формування масової банківської паніки, наприклад, збройного військового конфлікту; співвідношення зобов'язань та активів банків скорочується у момент початку конфлікту, крім випадків, коли банківський сектор країни є високорозвиненим і відсутні фундаментальні фактори, що зумовлюють потребу у збільшенні частки власного капіталу у пасивах; зміна рівня чистої процентної маржі з початком конфлікту залежить від рівня довіри до банків вкладників і спроможності позичальників обслуговувати кредити з підвищеними відсотковими ставками; ступінь концентрації ринку (частка ТОП-3 і ТОП-5 банків) внаслідок впливу конфлікту збільшується, крім випадків, коли конфлікт призводить до лібералізації банківського сектору.

Література:

1. Арабська весна, що тепер? (НАТО Ревю). URL: <https://www.nato.int/docu/review/2012/Arab-Spring/UK/index.htm> (дата звернення: 20.03.2020).
2. Arabs'ka vesna, shho teper? (NATO Review) [Arab Spring, what now?] <<https://www.nato.int/docu/review/2012/Arab-Spring/UK/index.htm>> (2020, March, 20). [in Ukrainian].
3. Бернадський Б. В. Міжнародні конфлікти. Київ : Персонал, 2012. URL: http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/mignar_konfl.pdf (дата звернення: 25.01.2020).
4. Bernads'kyj B. V. (2012). *Mizhnarodni konfliktky*. [International conflicts]. Kyiv: Personal. <http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/mignar_konfl.pdf> (2020, January, 25). [in Ukrainian].
5. Версаль Н. І. Фінансові шоки в банківській системі України: теорія, практика та шляхи адаптації: монографія. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2019.
6. Versal N. I. (2019). *Finansovi shoky v bankivsk'ij systemi Ukrainy: teoriya, praktyka ta shljahy adaptacii*. [Financial shocks in the banking system of Ukraine: theory, practice and adaptation ways]. Kyiv: FOP Jamchyn's'kyj O.V. [in Ukrainian].
7. Внучко С. М. Глобальні проблеми сучасності: причини виникнення та шляхи їх розв'язання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Політологія*. 2014. Т. 228. Вип. 216. С. 18–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_228_216_5 (дата звернення: 25.01.2020).
8. Vnuchko S. M. (2014). *Global'ni problemy suchasnosti: prychny vynyknennja ta shljahy i'h rozv'jazannja*. [Global problems of contemporaneity: reasons of origin and ways of their decision]. *Naukovi praci [Chornomors'kogo derzhavnogo universytetu imeni Petra Mogyly kompleksu «Kyjevo-Mogylyans'ka akademija»]*. Serija: *Politologija*. [Scientific Papers [Black Sea State University named after Peter Mohyla complex «Kyiv Mohyla Academy»]. Political science]. Volume 228, Issue 216, 18-22 <URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_228_216_5> (2020, January, 25). [in Ukrainian].
9. Герасіна Л. М., Требін М. П. Деструктивні мегатенденції сучасності: глобальний конфлікт, глобалізація злочинності, міжнародний тероризм. *Український соціум*. 2008. № 4 (27). С. 140–148.
10. Gerasina L. M., Trebin M. P. (2008). *Dstruktyvni megatendencii' suchasnosti: global'nyj konflikt, globalizacija zlochynnosti, mizhnarodnyj teroryzm* [Destructive megatendencies of the contemporaneity: global conflict, globalization of criminality, international terrorism]. *Ukrai'ns'kyj socium*. [Ukrainian society], 4(27), 140-148. [in Ukrainian].
11. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии. Петербург, 2005.
12. Emel'janov S.M. (2005). *Praktykum po konfliktologiiu*. [Manual on conflictology]. Peterburg. [in Russian].
13. Осьодло В. І., Будагьянц Л. М. Виклики «Арабської весни»: соціально-психологічний та соціально-політичний аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 1. С. 48–57.

Osodlo V. I., Budahyants L. M. (2014). Vykylyky «Arabs'koi' vesny»: social'no-psychologichnyj ta social'no-politychnyj analiz [Challenges of the «Arab Spring»: the socio-psychological and socio-political analysis]. *Naukovyj visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav* [Scientific papers of the state university of domestic affairs of Lviv], Issue 1, 48–57. [in Ukrainian].

8. Сірий С. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 144–154.

Siryj S. (2007). Osoblyvosti lokal'nyh vijn i vojennyh konfliktiv v umovah globalizacii' [Features of local wars and military conflicts under globalization]. *Politychnyj menedzhment* [Political management], 2, 144-154. [in Ukrainian].

9. Bakrania S. (2014). The impact of the financial crisis on conflict and state fragility in Sub-Saharan Africa. *GSDRC*. <<http://www.gsdr.org/docs/open/eirs6.pdf>> (2020, January, 20). [in English].

10. Beyer A., Nicoletti G., Papadopoulou N., Papsdorf P., Rünstler G., Schwarz C., Sousa J., Vergote O. (2017). The transmission channels of monetary, macro- and microprudential policies and their interrelations. *European central bank*. <<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op191.en.pdf>> (2020, January, 21). [in English].

11. Brown R. (2010). *World on the Edge: How to prevent environmental and economic collapse*. New York. <http://www.earth-policy.org/datacenter/pdf/book_wote_energy_oil.pdf> (2020, February, 28). [in English].

12. *CNBC site*. <<https://www.cnbc.com/>> (2020, March, 01). [in English].

13. *Data Hub*. <<https://datahub.io/>> (2020, February, 25). [in English].

14. *Global Conflict Risk Index. Data and methodology*. <<http://conflictrisk.jrc.ec.europa.eu/Methodology>> (2020, February, 20). [in English].

15. Global Financial Development Database. Global Financial Development Report 2017/2018. *World bank*. <<https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database>> (2020, March, 05). [in English].

16. Golubev D. (2017). Internalization of intrastate armed conflicts in east and Southeast Asia: mechanisms, channels and factors. *International Studies Association Hog Kong Conference*. <<http://web.isanet.org/Web/Conferences/HKU2017-s/Archive/23f6ffa4-7991-4ce9-8597-ee7d13b412a4.pdf>> (2020, February, 20). [in English].

17. Harari Y.N. (2014). *Sapiens: A brief history of Humankind*, Harper. [in English].

18. Kazi M. (2014). Investigating the transmission channels of the global financial crisis to Tanzania. *Zanzibar: scientific research*. <https://file.scirp.org/pdf/ME_2014041013251228.pdf> (2020, January, 20). [in English].

19. Krišto J., Stojanović A., Pavković A. (2014). Impact of institutional investors on financial market stability: lessons from financial crisis. Impact of institutional investors on financial market stability: lessons from financial crisis. *International Journal of Diplomacy and Economy*, Vol. 2, No. 1/2, 102-117. [in English].

20. Roser M. *War and Peace. Our World in Data*. <<https://ourworldindata.org/war-and-peace#the-20th-century>> (2020, January, 21). [in English].

21. The global risks report 2018. *World economic forum*. <<http://reports.weforum.org/global-risks-2018>> (2020, February, 05). [in English].

22. The global risks report 2019. *World economic forum*. <<http://reports.weforum.org/global-risks-2019>> (2020, February, 05). [in English].

23. *U.S. Energy Information Administration, Independent Statistics&Analysis*. <<https://www.eia.gov>> (2020, February, 05). [in English].

24. Velde D. (2009). The global financial crisis and developing countries: Synthesis of the findings of 10 country case studies. *Overseas Development Institute London*. [in English].

25. World bank open data. *The World Bank*. <<https://data.worldbank.org>> (2020, February, 23). [in English].